

Το φύλο ως επιτέλεση

Γεράσιμος Κακολύρης

Επίκουρος καθηγητής φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το 1990, η Αμερικανίδα φιλόσοφος Τζούντιθ Μπάτλερ (Judith Butler) εξέδωσε το βιβλίο *Αναταραχή φύλου (Gender Trouble)*,¹ του οποίου η αποδόμηση του βιολογικού φύλου και οι απόψεις για την επιτελεστική κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας έμελλε να ασκήσουν σημαντική επίδραση στη φεμινιστική σκέψη και πολιτική. Το συγκεκριμένο βιβλίο, όπως σημειώνει η Αθηνά Αθανασίου, έθεσε τα θεμέλια για μια «φεμινιστική-queer πολιτική πέρα από τις κανονιστικές προδιαγραφές της πολιτικής της ταυτότητας».² Τα *Σώματα με σημασία (Bodies that Matter)*³ εκδόθηκαν τρία χρόνια αργότερα, το 1993, επεξηγώντας και αναπτύσσοντας περαιτέρω την ιδέα της επιτέλεσης του φύλου ως μιας επαναλαμβανόμενης διαδικασίας, συνδέοντάς την παράλληλα με την έννοια της «έγκλησης» και της «παραθετικότητας». Το κείμενο που ακολουθεί επιχειρεί μια συνοπτική θεώρηση των θέσεων της Μπάτλερ σχετικά με την επιτελεστική κατασκευή του φύλου.

¹ Judith Butler, *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, επιμ. κειμ. Χριστίνα Σπυροπούλου, εισ.-επιστ. επιμ. Βενετία Καντσά, επίμετρο Αθηνά Αθανασίου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009 (εφεξής: ΑΦ). Τόσο η εισαγωγή της Βενετίας Καντσά, «Οικείες έννοιες σε ανοίκειους συνδυασμούς: Ο φεμινισμός, το φύλο, η σεξουαλικότητα και το ανατρεπτικό γέλιο» (σσ. ix-xxiii), όσο και το επίμετρο της Αθηνάς Αθανασίου, «Επιτελεστικές αναταράξεις: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής» (σσ. 217-227), αποτελούν ιδιαίτερα χρήσιμο υλικό για την κατανόηση του εγχειρήματος που αναλαμβάνει η Μπάτλερ στο συγκεκριμένο έργο.

² Αθηνά Αθανασίου, «Επίμετρο: Επιτελεστικές αναταράξεις: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής», στο Judith Butler, *Αναταραχή φύλου*, ό.π., σ. 217.

³ Τζούντιθ Μπάτλερ, *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στον λόγο*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, εισαγ.-επιστ. επιμ. Αθηνά Αθανασίου, Εκκρεμές, Αθήνα 2008 (εφεξής: ΣΣ).

Η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου

Σημαντική για τη φεμινιστική κριτική έχει υπάρξει η διάκριση μεταξύ βιολογικού φύλου (sex) και κοινωνικού φύλου (gender). Σε αντιδιαστολή με το πρώτο, το οποίο, ως βιολογικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου, θεωρείται ανεξάλειπτο, το κοινωνικό φύλο λαμβάνεται ως κοινωνικά κατασκευασμένο. Το κοινωνικό φύλο είναι οι πολιτισμικές σημασίες που λαμβάνει το βιολογικά διαφοροποιημένο σώμα σε άνδρα και γυναίκα μέσα σε μια δεδομένη κοινωνία (ΣΣ 47). Το σημαντικό στοιχείο που κομίζει η συγκεκριμένη διάκριση είναι η δυνατότητα ανασηματοδότησης του κοινωνικού φύλου. Έτσι, οι συμπεριφορές και ρόλοι που παραδοσιακά αποδίδονται στο ανδρικό φύλο και συγκροτούν το πολιτισμικό μύθευμα της «αρρενωπότητας», σε αντιδιαστολή με αυτό της «θηλυκότητας» που αποδίδεται στο γυναικείο φύλο, μπορούν να αμφισβητηθούν, να αποδομηθούν και να εγκαταλειφθούν (ΑΦ 31). Οι φεμινίστριες θεωρητικοί της δεκαετίας του 1980 έδειξαν ότι το κοινωνικό φύλο δεν είναι κάτι δεδομένο, αλλά αντιθέτως αποτέλεσμα σύνθετων κοινωνικών σχέσεων που εδράζονται στις δομές της ανδρικής κυριαρχίας.

Ωστόσο, για την Μπάτλερ, στη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, ακόμη κι όταν το κοινωνικό φύλο λαμβάνεται ως κοινωνικά κατασκευασμένο, υποβόσκει η «πίστη σε μια μιμητική σχέση του κοινωνικού φύλου με το βιολογικό», όπου «το κοινωνικό φύλο αντικατοπτρίζει το βιολογικό» (ΑΦ 31). Στην πραγματικότητα, οι έμφυλοι κανόνες «θεσπίζουν και διατηρούν σχέσεις συνοχής και συνέχειας ανάμεσα στο βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο, τη σεξουαλική πρακτική και την επιθυμία» (ΑΦ 43), έτσι που να υφίσταται μια «υποχρεωτική τάξη» ανάμεσα στους όρους του βιολογικού άρρενα, της κοινωνικής αρρενωπότητας και της ετεροφυλοφιλικής σεξουαλικής πρακτικής και επιθυμίας. Η ίδια «υποχρεωτική τάξη» υφίσταται αντίστοιχα ανάμεσα στο θήλυ, την κοινωνική θηλυκότητα και την ετεροφυλοφιλία. Η επιθυμία αντανακλά ή εκφράζει το φύλο στη μορφή της ετεροφυλοφιλικής σεξουαλικής πρακτικής και το φύλο αντανακλά ή εκφράζει την ετεροφυλοφιλική επιθυμία.

Ουσιαστικά, για την Μπάτλερ, το φύλο ως δυαδική σχέση συντηρείται και ρυθμίζεται μέσω της θέσπισης «μιας υποχρεωτικής και φυσικοποιημένης ετεροφυλοφιλίας [...] στην οποία ο ανδρικός όρος διαφοροποιείται από έναν γυναικείο όρο και η διαφοροποίηση αυτή επιτελείται μέσω των πρακτικών της ετεροφυλοφιλικής επιθυμίας» (ΑΦ 50). Επομένως, η εσωτερική συνοχή ή ενότητα καθενός φύλου, τόσο του ανδρικού όσο και του γυναικείου, απαιτεί μια σταθερή ετεροφυλοφιλία. Αντί το φύλο να αποτελεί μια σταθερή ουσία, μια ταυτότητα εν εαυτώ, η εσωτερική συνοχή ή ενότητά του είναι το αποτέλεσμα μιας «ρυθμιστικής πρακτικής που επιδιώκει να καταστήσει ομοιόμορφη την έμφυλη ταυτότητα διαμέσου μιας υποχρε-

ωτικής ετεροφυλοφιλίας» (ΑΦ 60). Τα έμφυλα κανονιστικά πρότυπα⁴ που ρυθμίζουν τις έμφυλες ταυτότητες είναι κοινωνικά συγκροτημένα εντός εκείνου που αποκαλεί η Μπάτλερ, στην *Αναταραχή φύλου*, «ετεροφυλοφιλική μήτρα» (heterosexual matrix) (ΑΦ 60-61, 63-111).

Αποδομώντας το βιολογικό φύλο

Περαιτέρω, στη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, το βιολογικό φύλο λαμβάνεται ως «δεδομένο», χωρίς να εξετάζεται πώς αποδίδεται σε ένα άτομο και με ποια μέσα, αν έχει μια ορισμένη «ιστορία», μήπως παράγεται ή υποστηρίζεται από ποικίλους επιστημονικούς λόγους, δηλαδή μήπως αποτελεί κι εκείνο ένα λογοθετικό (διά του λόγου, *discursive*) αποτέλεσμα του πλέγματος γνώσης και εξουσίας, με φουκωϊκούς όρους. Ως εκ τούτου, εκείνο που εντέλει επιτυγχάνει η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου είναι η διατήρηση της σταθερότητας του δυαδικού φύλου μέσω της διασφάλισης μιας αδιαμφισβήτητης προλογοθετικής ύπαρξης σ' αυτό. Συνεπώς, για την Μπάτλερ, είναι αναγκαίο να αμφισβητηθεί ο αμετάβλητος χαρακτήρας του βιολογικού φύλου, προκειμένου να δειχθεί ότι «αυτή η κατασκευή που λέγεται "βιολογικό φύλο" είναι εξίσου πολιτισμικά κατασκευασμένη όσο και το κοινωνικό φύλο», έτσι που εντέλει η διάκριση μεταξύ των δύο αποδεικνύεται ότι δεν υφίσταται καν. Ως αποτέλεσμα, δεν έχει νόημα «να οριστεί το κοινωνικό φύλο ως η πολιτισμική ερμηνεία του βιολογικού, αν το ίδιο το βιολογικό είναι κοινωνικά έμφυλη κατηγορία» (ΑΦ 32), αν δηλαδή αποτελεί κι αυτό μια πολιτισμική κατασκευή.

Το «βιολογικό φύλο» δεν αποτελεί «σωματικό δεδομένο πάνω στο οποίο εντυπώνεται τεχνητά η κατασκευή του κοινωνικού φύλου, αλλά [...] πολιτισμική νόρμα που κυβερνά την υλοποίηση των σωμάτων» (ΣΣ 43). Το βιολογικό φύλο δεν είναι κάτι που απλώς επιφορτίζεται με πολιτισμικές κατασκευές: είναι το ίδιο μια τέτοια κατασκευή. Με αυτή την έννοια, το βιολογικό φύλο είναι μια πολιτική κατασκευή, όπως και το κοινωνικό φύλο. Ωστόσο, η εξαίρεση του βιολογικού φύλου από τη διαδικασία της κατασκευής του φύλου είναι αναγκαία προκειμένου να μπορέσει αυτή η κατασκευή να περιβληθεί με την εξουσία την οποία έχει ανάγκη για να λειτουργήσει. Αλλιώς δεν θα διέθετε νομιμοποιητικά θεμέλια και, κατ' επέκταση, αναγκαιότητα (ΣΣ 87).

Η μακρόχρονη κυριαρχία των έμφυλων κανόνων παράγει, σύμφωνα με

⁴ Αποδίδουμε τον όρο «norm» ως «κανονιστικό πρότυπο» και όχι ως «νόρμα» προκειμένου να διατηρηθεί η συσχέτιση του όρου με το κανονιστικό (normative), την κανονιστικότητα (normativity), το κανονικό (normal) κ.ά. Ωστόσο, στα παραθέματα διατηρείται η αρχική μετάφραση του όρου ως «νόρμα».

την Μπάτλερ, το ιδιόμορφο φαινόμενο ενός «φυσικού φύλου». Με αυτούς τους «ιζηματοποιημένους» έμφυλους κανόνες σχετίζεται ένα «σύνολο από σωματικά ύφη» που, αποκρύπτοντας τον πολιτισμικό χαρακτήρα τους, εμφανίζονται ως φυσική απόρροια της έμφυλης διάστασης των σωμάτων. Έτσι, αντί να είναι τα έμφυλα υποκείμενα που παράγουν μια σειρά από έμφυλα σωματικά ύφη (ανδρικά ή γυναικεία), όπως συνήθως θεωρείται, αυτό που συμβαίνει είναι ακριβώς το αντίθετο: ένα «σύνολο από σωματικά ύφη», που αποδίδονται στερεοτυπικά στο ανδρικό ή στο γυναικείο φύλο, παράγει τα συνεκτικά έμφυλα υποκείμενα (ΑΦ 182). Με αυτή την έννοια, για την Μπάτλερ, το «είναι» του φύλου συνιστά *αποτέλεσμα* και όχι γενεσιουργό αιτία (ΑΦ 61). Δεν υπάρχει κάποια «ουσία» ή «ταυτότητα» την οποία το φύλο εκφράζει ή εξωτερικεύει. Το φύλο δεν αποτελεί «εστία εμπρόθετης δράσης από την οποία εκκινούν ποικίλες πράξεις», αλλά αποτέλεσμα (ΑΦ 182).

Το φύλο ως επιτέλεση

Αν δεν υπάρχει όμως έμφυλη ταυτότητα πίσω από τις εκφράσεις φύλου, τότε πώς συγκροτείται η έμφυλη ταυτότητά μας; Επιτελεστικά, σύμφωνα με την Μπάτλερ: αντί να είναι η έμφυλη ταυτότητα του ατόμου που το οδηγεί να συμπεριφέρεται με έναν ορισμένο τρόπο, δηλαδή ανδρικά ή γυναικεία, είναι οι ίδιες αυτές συμπεριφορές που «επιτελούν», δηλαδή παράγουν, το φύλο. Έτσι, εκείνο που παραδοσιακά εκλαμβάνεται ως «έκφραση» του φύλου, ως το αποτέλεσμά του, είναι απλώς και μόνο εκείνο που εντέλει επιτελεί, πραγματοποιεί το φύλο, η αιτία του φύλου.

Η Μπάτλερ δανείζεται τον όρο «επιτελεστικότητα» (performativity) από τον Τζ. Λ. Όστιν (J. L. Austin), ο οποίος, στο σημαντικό του βιβλίο *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις* (1962), προβαίνει στη διάκριση ανάμεσα σε «διαπιστωτικές» (constative) γλωσσικές εκφορές, δηλαδή εκφορές που «"περιγράφουν" ή "καταγράφουν" ή διαπιστώνουν κάτι» (για παράδειγμα: «Η γάτα είναι στα κεραμίδια»), και οι οποίες ως τέτοιες μπορούν να είναι ψευδείς ή αληθείς, και «επιτελεστικές» (performative) γλωσσικές εκφορές, όπου «το να εκφέρεις την πρόταση είναι το να κάνεις -ή μέρος του να κάνεις- μια πράξη, που με τη σειρά της δεν θα περιγραφόταν φυσιολογικά ως το να λες, ή "μόνο" να λες, κάτι».⁵ Με τις επιτελεστικές εκφορές συμβαίνουν, γίνονται μια σειρά από γεγονότα, όπως όταν, για παράδειγμα, λέει ο/η δήμαρχος κατά τη γαμήλια τελετή «Σας ονομάζω συζύγους», παράγοντας παντρεμένα ζευγάρια ως συνέπεια της εκφώνησής του/της.

⁵ Τζ. Λ. Όστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, πρόλ.-μτφρ. Αλέξανδρος Μπίστης, επιμ.-απόδοση όρων-επίμετρο Χάρης Χρόνης, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2003, σ. 24.

Αντίστοιχα για την Μπάτλερ, το φύλο δεν αποτελεί κάτι του οποίου η ύπαρξη απλώς «διαπιστώνεται» μέσω της γλώσσας. Αντιθέτως, το φύλο είναι το αποτέλεσμα μιας συνεχούς σειράς επιτελέσεων. Δεν υπάρχουν εκ φύσεως ανδρικά ή γυναικεία σώματα. Ένα σώμα καθίσταται ανδρικό ή γυναικείο μέσω της επιτέλεσης πράξεων, χειρονομιών ή εκφράσεων που, στον ηγεμονικό λόγο, σχετίζονται με το ανδρικό ή γυναικείο φύλο. Το φύλο συγκροτείται χάρη σε εξαναγκαστικά επιτελεστικά ενεργήματα που «παράγουν» το σώμα μέσω και εντός των κατηγοριών του βιολογικού φύλου (ΑΦ 20). Με αυτή την έννοια, το φύλο είναι πράξη (ΑΦ 182). Το σώμα καθίσταται έμφυλο επιτελώντας *εξαναγκαστικά* ένα ορισμένο φύλο, μια επιτέλεση όμως που είναι *επαναλαμβανόμενη*. Όπως σημειώνει η Μπάτλερ: «Η επανάληψη αυτή είναι ανα-παράσταση και ανα-βίωση ενός συνόλου νοημάτων ήδη κοινωνικά κατεστημένων» (ΑΦ 182). Αντί να είναι μια άχρονη υπόσταση, το φύλο αποτελεί μια ταυτότητα που συγκροτείται μέσα στον χρόνο, μέσω μιας «*υφολογικά τυποποιημένης [stylized] επανάληψης πράξεων*», οι οποίες περιλαμβάνουν «σωματικές χειρονομίες, κινήσεις και ποικίλα είδη ύφους». Αυτή η ατέρμονη επανάληψη δημιουργεί την «ψευδαίσθηση ενός σταθερού έμφυλου εαυτού» (ΑΦ 182). Όπως σημειώνει η Μπάτλερ: «ό,τι θεωρούμε "εσωτερικό" γνώρισμα του εαυτού μας είναι ένα γνώρισμα που [...] παράγουμε μέσω ορισμένων σωματικών πράξεων - οριακά, ένα παραισθησιακό αποτέλεσμα φυσικοποιημένων χειρονομιών» (ΑΦ 8).

Το θεμέλιο της έμφυλης ταυτότητας είναι η υφολογικά τυποποιημένη (στυλιζαρισμένη) «επανάληψη πράξεων στον χρόνο και όχι μια φαινομενικά αρραγής ταυτότητα» (ΑΦ 183). Για παράδειγμα, συγκεκριμένες πράξεις ή χειρονομίες δήθεν «αρρενωπότητας» δεν αποτελούν απόρροια ή έκφραση της ανδρικής ταυτότητας, αλλά οι ίδιες, διαμέσου της επιτέλεσής τους, παράγουν αυτή την ταυτότητα. Έτσι, η ανδρική ταυτότητα δεν είναι κάτι που προϋπάρχει των αποτελεσμάτων της, αλλά είναι η ίδια αποτέλεσμα. Κάποιοι από εκείνους τους τρόπους μέσω των οποίων επιτελούμε το «φύλο μας» είναι σύμφυτοι του λόγου (γραμματική, γλωσσικό ύφος και κώδικας κ.λπ.), ενώ άλλοι μάς επιβάλλονται ρητά ή άρρητα από θεσμούς όπως η οικογένεια, το σχολείο, η εργασία, τα Μ.Μ.Ε., ο περίγυρός μας κ.ά. Ωστόσο, ο πιο αποτελεσματικός τρόπος με τον οποίο επιβάλλεται το φύλο είναι το γεγονός ότι αισθάνεται κανείς ακριβώς «φυσικό» να συμπεριφέρεται με έναν ορισμένο τρόπο, «ως αγόρι», επί του προκειμένου. Το να είσαι «αγόρι» θεωρείται απολύτως προφανές, κάτι που μιλά από μόνο του και αναβλύζει από μέσα σου. Άλλωστε, όπως σημειώνει η Μπάτλερ, η επιτέλεση του φύλου αποτελεί «μια επανάληψη και ένα τελετουργικό, που πετυχαίνει τα αποτελέσματά της μέσω της φυσικοποίησής της» (ΑΦ 8). Το φύλο είναι μια κατασκευή που, κατά κανόνα, «αποκρύπτει τη γένεσή της» (ΑΦ 181-182).

Συνεπώς, δεν υπάρχει πραγματικό ή αληθινό φύλο. Το φύλο είναι μια απομίμηση χωρίς πρωτότυπο, μια «παράθεση» χωρίς πηγή. Από τη στιγμή όμως που το φύλο είναι απλώς το αποτέλεσμα επαναλαμβανόμενων πράξεων, τότε δεν υφίσταται «προϋπάρχουσα ταυτότητα βάσει της οποίας θα μπορούσε να μετρηθεί μια πράξη ή μια ιδιότητα» (ΑΦ 183). Ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν αληθείς ή ψευδείς, πραγματικές ή παραποιημένες πράξεις ανδρισμού ή θηλυκότητας, η δε αξίωση μιας αληθινής ανδρικής ή γυναικείας ταυτότητας «αποκαλύπτεται ως ρυθμιστικό μύθευμα», δηλαδή ένα μύθευμα που, αν και μύθευμα, μπορεί και ρυθμίζει τη συμπεριφορά των σωμάτων (ΑΦ 183).

Η έγκληση

Προκειμένου να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται το φύλο σε ένα νεογέννητο (ή σ' ένα προγεννητικό στάδιο), η Μπάτλερ χρησιμοποιεί την έννοια της «έγκλησης» (*interpellation*).⁶ Μία από τις σημασίες του ρήματος «*interpellate*» στα αγγλικά είναι: «απευθύνομαι σε ένα πρόσωπο κατά τρόπο που προϋποθέτει μια ιδιαίτερη ταυτοποίησή του· δίνω σε ένα πρόσωπο μια ταυτότητα» π.χ. «η έγκληση/προσαγόρευση [*interpellation*] ενός ατόμου ως Αμερικανοασιάτη».⁷ (Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στην ελληνική γλώσσα η λέξη «έγκληση» δεν περιλαμβάνει τη συγκεκριμένη σημασία).⁸ Σύμφωνα με την Μπάτλερ, η ιατρική έγκληση που ανακοινώνει στους γονείς του παιδιού ότι «Είναι κορίτσι!» ή «Είναι αγόρι!» «μετατοπίζει το βρέφος από το "το" στο "η" ή στο "ο"», το «κοριτσοποιεί» ή το «αγοροποιεί», δηλαδή του απονέμει την ταυτότητα του κοριτσιού ή του αγοριού, εισάγοντάς το «στην επικράτεια της γλώσσας και της συγγένειας» (ΣΣ 51-52). Ουσιαστικά, εγκαλούμαστε στο φύλο από τη γέννησή μας ή και πριν από εκείνη, στρατολογούμαστε σε αυτό πριν ακόμη έχουμε επίγνωσή του. Ωστόσο, ανατρέχοντας στην περιβόητη διάκριση του Ωστιν που αναφέραμε παραπάνω, η συγκεκριμένη έγκληση δεν είναι «διαπιστωτική», δηλαδή δεν περιγράφει ή «διαπιστώνει» απλώς το βιολογικό φύλο ενός βρέφους, ανάλογα με το αν αυτό έχει πέος ή κόλπο. Διότι το να έχει ένα βρέφος πέος ή κόλπο δεν το καθιστά αυτομάτως «αγόρι» ή «κορίτσι». Η απόδοση

⁶ Η Μπάτλερ αντλεί την ιδέα αυτή από τον Λουί Αλτουσέρ (Louis Althusser, 1918-1990), ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «έγκληση» για να περιγράψει την «κλήση» ενός ατόμου στην κοινωνική και ιδεολογική του θέση από μια μορφή αρχής (Λουί Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», στου ιδίου, *Θέσεις (1964-1975)*, μτφρ. Ξενοφών Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σσ. 110-111).

⁷ <https://en.wiktionary.org/wiki/interpellate>.

⁸ Έγκληση: (νομ.) η καταγγελία αξιόποινης πράξης προς δικαστική αρχή, από το πρόσωπο που υπέστη τις συνέπειές της και η αίτηση για δίωξη και τιμωρία του υπαιτίου (*Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*).

φύλου βάσει σωματικών χαρακτηριστικών δεν διαθέτει απολύτως καμία φυσικότητα. Η διάκριση ανάμεσα σε δύο φύλα, το «ανδρικό» και το «γυναικείο», καθώς και η σύνδεση του πρώτου με το «πέος» και του δεύτερου με τον «κόλπο» αποτελούν μια αυθαίρετη ή τουλάχιστον ενδεχομενική διαφοροποίηση και διασύνδεση που λαμβάνει χώρα αποκλειστικά εντός του λόγου, και σε καμία περίπτωση δεν είναι πρότερη του λόγου, δηλαδή προλογοθετική ή «φυσική».

Η Μπάτλερ μοιράζεται με άλλες/-ους φιλοσόφους του μεταδομισμού την αντίληψη ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα δεν υπάρχει ξέχωρα από τη γλώσσα: έχει να κάνει με τον τρόπο με τον οποίο η πραγματικότητα συγκροτείται από τη γλώσσα. Για παράδειγμα, μόνο οι ομιλητές εκείνων των γλωσσών που διακρίνουν ανάμεσα στον «λόφο» και το «βουνό» μπορούν και αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα βάσει της συγκεκριμένης διαφοράς. Κατ' αναλογία, η διάκριση ανάμεσα σε άνδρα και γυναίκα και ο συσχετισμός αυτής τη διάκρισης με την κατοχή ενός ορισμένου σωματικού χαρακτηριστικού δεν αποτελεί κάτι αυθύπαρκτο, αλλά κατασκευή του λόγου. Συνεπώς, δεν είναι η υλικότητα του σώματος που καθορίζει το φύλο του, αλλά ο τρόπος με τον οποίο μορφοποιείται αυτή η υλικότητα από τη γλώσσα: «ό,τι είναι υλικό δεν ξεφεύγει ποτέ ολότελα από τη διαδικασία μέσω της οποίας σηματοδοτείται» (ΣΣ 157). Όπως υπογραμμίζει η Σαλίχ, «η Μπάτλερ δεν αρνείται την "ύπαρξη" της ύλης, αλλά επιμένει ότι η ύλη δεν έχει υπόσταση εκτός των ορίων ενός λόγου, ο οποίος είναι πάντα συστατικός, πάντα εγκλητικός, πάντα επιτελεστικός».⁹ Συνεπώς, η έγκληση «Είναι αγόρι!» ή «Είναι κορίτσι!» δεν είναι απλώς διαπιστωτική ή περιγραφική, αλλά *επιτελεί* αυτό στο οποίο αναφέρεται, δηλαδή, επαναλαμβάνοντας ή παραθέτοντας μια ορισμένη ισχύουσα σύμβαση, «παράγει» ένα βρέφος ως «αγόρι» ή «κορίτσι».

Η ιδρυτική επιτελεστική έγκληση που σηματοδοτεί το βρεφικό σώμα ως ανδρικό ή γυναικείο λειτουργεί ως οδοδείκτης για το ποιο από τα δύο φύλα το συγκεκριμένο άτομο είναι αναγκασμένο να επιτελεί ή να υλοποιεί κατά το υπόλοιπο της ζωής του. Το «Είναι αγόρι!» *εξαναγκάζει* το «αγόρι» να «παραθέτει» ή να «επαναλαμβάνει» στο διηνεκές εκείνα τα κανονιστικά πρότυπα που σχετίζονται αποκλειστικά με το ανδρικό φύλο, επιτελώντας κατ' αυτόν τον τρόπο αδιάκοπα το φύλο του. Η ιδρυτική επιτελεστική έγκληση που καθορίζει το σώμα ως έμφυλο αποτελεί ταυτόχρονα ένα όριο για το τι μπορεί να κάνει το συγκεκριμένο σώμα στο μέλλον και τι όχι.

Συμπερασματικά, η έγκληση ή προσαγόρευση «Είναι αγόρι!» εισάγει τη διαδικασία με την οποία επιβάλλεται ένα συγκεκριμένο είδος «αγοροποίησης». Εφεξής, αυτό που έχει προσδιοριστεί από το κανονιστικό πρότυπο

⁹ Sarah Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, μτφρ. Μιχάλης Μεντίνης, επιστ. επιμ. Κωστούλα Τάκη, Oposito, Αθήνα 2018, σ. 129.

ως «αγόρι» υποχρεώνεται να «παραθέτει» εσαεί το κανονιστικό πρότυπο «προκειμένου να πιστοποιηθεί ως βιώσιμο υποκείμενο και να παραμείνει τέτοιο» (ΣΣ 422). Η αρρενωπότητα επομένως, όπως άλλωστε και η θηλυκότητα, δεν είναι προϊόν επιλογής, αλλά η «εξαναστασιακή παράθεση» ενός κανονιστικού προτύπου, το οποίο «διαθέτει περίπλοκη ιστορικότητα, αδιάσπαστα συνδεδεμένη με σχέσεις πειθαρχίας, ρύθμισης, τιμωρίας» (ΣΣ 422-423). Η επιτέλεση ή υλοποίηση του φύλου δεν αποτελεί επιλογή ενός υποκειμένου, αλλά συμβαίνει «μέσα από ορισμένες άκρως ρυθμισμένες πρακτικές» (ΣΣ 42) και «υπό το κράτος της απαγόρευσης και του ταμπού». Η απειλή του εξοστρακισμού ή ακόμη και του θανάτου «ελέγχουν και [...] επιβάλλουν το σχήμα της παραγωγής» του έμφυλου υποκειμένου, χωρίς όμως, και η Μπάτλερ επιμένει σε αυτή τη θέση, «να την προκαθορίζουν απολύτως» (ΣΣ 204).

Πέραν της απλής κατασκευασιοκρατίας του φύλου

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι το έμφυλο υποκείμενο, για την Μπάτλερ, είναι μια κατασκευή, μια θέση που φαίνεται να τη φέρνει κοντά στην κονστρουκτουβιστική (κατασκευασιοκρατική) θέση. Εντούτοις, όπως σημειώνει η ίδια, αυτή η κατασκευή δεν είναι μια «πράξη που συμβαίνει άπαξ και που τα αποτελέσματά της είναι σταθερά και αμετάβλητα» (ΣΣ 54).¹⁰ Επιπλέον, η επιτέλεση του φύλου, για την Μπάτλερ, λειτουργεί χρησιμοποιώντας μέσα αποκλεισμού και απάλειψης πράξεων και χειρονομιών που δεν εμπίπτουν στο πεδίο του αποδεκτού φύλου και «στις οποίες κυριολεκτικά δεν επιτρέπεται η δυνατότητα να αρθρωθούν *πολιτισμικά*» (ΣΣ 52). Εκείνες οι σωματικές μορφές που δεν ταιριάζουν σε κανένα από τα δύο αποδεκτά φύλα, όπως η αφυλία, η διεμφυλικότητα ή η διαφυλικότητα, καθίστανται αντικείμενο άρνησης, εκπίπτουν από το ανθρώπινο, συνιστούν την «επικράτεια του αποκτηνωμένου και του αποκείμενου [abject]», του απόβλητου (ΑΦ 149). Το φυσικοποιημένο φύλο «λειτουργεί ως προληπτική και βίαιη περιχαράκωση της πραγματικότητας» (ΑΦ 15). Συνεπώς, η επιτελεστική έγκληση «είναι αγόρι!» αποτελεί στην πραγματικότητα μια εντολή («είσαι αγόρι!») και μια απειλή: «αν θέλεις να είσαι ένα πραγματικό υποκείμενο με μια πραγματική ταυτότητα, οφείλεις να πράττεις σαν αγόρι!».

Εν ολίγοις, η κατασκευασιοκρατία δεν λαμβάνει υπόψη τους βίαιους αποκλεισμούς και τις απο-υποκειμενοποιήσεις (ab-jections) που λαμβάνουν

¹⁰ Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με την Αθηνά Αθανασίου, η μπατλερική θεώρηση «σηματοδοτεί την επιστημολογική μετατόπιση από τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής στη θεωρία της επιτελεστικής υλοποίησης του φύλου» (Αθηνά Αθανασίου, «Εισαγωγή: Υλοποιώντας το έμφυλο σώμα: Η πολιτική υπόσχεση της επιστελεστικότητας», στο Τζούντιθ Μπάτλερ, *Σώματα με σημασία*, ό.π., σ. 10).

χώρα κατά τη συγκρότηση του φύλου. Όλα τα άτομα που δεν εμπίπτουν στη συγκεκριμένη κατασκευή φύλου αντιμετωπίζονται ως μη κανονικές περιπτώσεις, τους αρνείται η ιδιότητα του υποκειμένου και η δυνατότητα μιας αξιοβίωτης ζωής. Το φύλο αποτελεί ένα από τα κανονιστικά πρότυπα που καθιστούν βιώσιμο το «υποκείμενο», εκείνο που «πιστοποιεί ότι ένα σώμα έχει τα προσόντα να ζήσει μέσα στην επικράτεια του πολιτισμικά διανοητού» και αποδεκτού, αυτού που χαρακτηρίζεται ως ανθρώπινο (ΑΦ 149). Η μη «ορθή» επιτέλεση του φύλου συνήθως συνοδεύεται από συνέπειες αναμφίβολα βίαιες και τιμωρητικές: «κατά κανόνα [...] τιμωρούμε όσους δεν καταφέρνουν να παίξουν καλά το φύλο τους» (ΑΦ 181). Ο χαρακτήρας του φύλου είναι «εξαναγκαστικός». Είμαστε αναγκασμένοι να είμαστε το φύλο που μας αποδίδεται και που πρέπει εμείς να επιτελούμε στο διηνεκές. Το φύλο είναι μια «πολιτισμική μυθοπλασία», όπως και η θρησκεία, με βίαιες συνέπειες για όποιον/-α δεν θελήσει να την πιστέψει. Όλοι μας γνωρίζουμε σε τι είδους διασυρμούς, εκφοβισμό (μπούλινγκ), βία και αποκλεισμούς υπόκεινται τα άτομα που δεν αναγνωρίζονται ως κανονικές περιπτώσεις του ισχύοντος έμφυλου κανονιστικού προτύπου. Έτσι, δεν αρκεί να πούμε ότι το φύλο κατασκευάζεται, διότι η κατασκευή του παράγει τόσο το αποδεκτό και διανοητό φύλο όσο και αυτό που θεωρείται αδιανόητο.

Η ταύτιση με το κανονιστικό «φάντασμα» του ανδρικού ή γυναικείου φύλου πραγματοποιείται διά της απόρριψης όλων όσα δεν συνάδουν με αυτό. Όπως σημειώνει η Μπάτλερ, «η υλοποίηση ενός δεδομένου φύλου θα αφορά κυρίως τη ρύθμιση των πρακτικών ταύτισης ούτως ώστε η ταύτιση με τα αποκείμενα, τα απορρίμματα του φύλου, θα υφίσταται σθεναρή απάρνηση» (ΣΣ 45). Το «εκτός» που συνεπάγεται η «αποκειμενικότητα» λειτουργεί ως «απειλητικό σκιάχτρο για το υποκείμενο», ως ο «μπαμπούλας» που μονίμως θα διατηρεί το υποκείμενο στον ορθό δρόμο. Ο φόβος των συνεπειών από την υλοποίηση πράξεων και χειρονομιών που δεν συνάδουν με το φύλο που μας έχει αποδοθεί λειτουργεί αποτρεπτικά για την πραγμάτωση ετερόδοξων έμφυλων πρακτικών.

Συνεπώς, για την Μπάτλερ, ο κονστρουκτιβισμός αδυνατεί να λάβει υπόψη τον ρόλο που διαδραματίζει ένα καταστατικό «εκτός» στην κατασκευή του έμφυλου υποκειμένου. Δηλαδή αδυνατεί να στοχαστεί την «καταστατική δύναμη που έχουν ο αποκλεισμός, η απάλειψη, η βίαιη διάκλειση, η αποκειμενοποίηση» τόσο για τη συγκρότηση του φύλου όσο και για την αμφισβήτηση ή ανατροπή της έμφυλης νομιμότητας (ΣΣ 52-53). Έτσι, «τα όρια του κονστρουκτιβισμού εκτίθενται σε εκείνα τα όρια σωματικού βίου όπου αποκείμενα ή απονομιμοποιημένα σώματα αποτυγχάνουν να μετρήσουν ως "σώματα"» (ΣΣ 68).

Επαναληψιμότητα και παραθετικότητα

Συνεπώς, η «αγοροποίηση» (ή αντίστοιχα η «κοριτσοποίηση») του βρέφους δεν σταματά σε αυτή την πρώτη επιτελεστική εγκλητική στιγμή «είναι αγόρι!» («είναι κορίτσι!»). Αντίθετα, «η συγκεκριμένη ιδρυτική έγκληση επαναλαμβάνεται ανά τακτά χρονικά διαστήματα από διάφορους φορείς εξουσίας προκειμένου να ενισχυθεί [...] αυτό το φυσικοποιημένο αποτέλεσμα» (ΣΣ 51-52). Καθημερινά μας επιβάλλεται να επιτελούμε το φύλο μας μέσω συγκεκριμένων πράξεων και χειρονομιών, από τον τρόπο με τον οποίο μιλάμε ή ντυνόμαστε μέχρι τον τρόπο που κάνουμε έρωτα ή με ποιον/-α κάνουμε έρωτα. Το φύλο δεν είναι απλώς αποτέλεσμα, είναι ένα επαναλαμβανόμενο αποτέλεσμα. Κατ' αυτό τον τρόπο, η Μπάτλερ διευρύνει την έννοια της έμφυλης επιτελεστικότητας μέσω των εννοιών της «επανάληψης» (*iteration*) και της «παραθετικότητας» (*citationality*), τις οποίες δανείζεται από την ανάγνωση του Όστιν από τον Ζακ Ντερριντά (Jacques Derrida, 1930-2004). Όπως σημειώνει η ίδια η Μπάτλερ στα *Σώματα με σημασία* «[α]παιτείται να ξανασκεφτούμε την ιδέα της επιτελεστικότητας του φύλου με όρους μιας νόρμας η οποία καταναγκάζει σε μια ορισμένη "παράθεση" προκειμένου να παραχθεί ένα βιώσιμο υποκείμενο» (ΣΣ 423).

Ας δούμε όμως εν τάχει τι εννοεί ο Ντερριντά με τους όρους «επανάληψιμότητα» και «παραθετικότητα». Για τον Όστιν, δεν είναι «εύστοχες» όλες οι εκφορές που έχουν τη μορφή ενός επιτελεστικού ομιλιακού ενεργήματος. Εν συντομία, δύο στοιχεία είναι προσδιοριστικά της επιτυχίας ενός επιτελεστικού ενεργήματος: η ύπαρξη του «ορθού» πλαισίου (ή συγκεκριμένου) και η πρόθεση που εμψυχώνει την εκφορά. Έτσι, για παράδειγμα, «[μ]ια επιτελεστική εκφορά θα είναι κατά έναν ιδιαίτερο τρόπο κούφια ή άκυρη, αν ειπωθεί από έναν ηθοποιό στη σκηνή ή αν εμφανίζεται σε ένα ποίημα ή αν ειπωθεί σε μονόλογο».¹¹ Για παράδειγμα, η εκφορά από έναν/μια ηθοποιό της φράσης «σας ονομάζω συζύγους» δεν μπορεί να επιτελέσει τον γάμο, διότι δεν εκφέρεται στο πλαίσιο εκείνο που έχει οριστεί ως κατάλληλο για τη συγκεκριμένη επιτέλεση. Στο κείμενό του «Υπογραφή συμβάν συγκεκριμένο» («Signature événement contexte»), ο Ντερριντά θα επιχειρήσει να δείξει ότι η αποκοπή μας ορισμένης επιτελεστικής εκφοράς από μια συγκεκριμένη πρόθεση ή πλαίσιο, όπως στην περίπτωση μιας θεατρικής παράστασης, και η ιδιοποίηση, επανάληψη ή αναπαράθεσή της σε ένα άλλο πλαίσιο, όχι μόνο δεν αποτελεί περίπτωση «δυσλειτουργίας» (*infelicity*) ή αστοχίας, όπως υποστηρίζει ο Όστιν, αλλά αντιθέτως δομικό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των γλωσσικών σημείων. Ένα σημείο αποτελεί σημείο στον βαθμό που δεν εξαρτά την ύπαρξή του είτε από ένα ορισμένο πλαίσιο, συμπεριλαμβανομένου του πλαισίου παραγωγής του,

¹¹ Τζ. Λ. Όστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, ό.π., σ. 42.

είτε από οποιονδήποτε καθορισμένο αποστολέα ή δέκτη, από οποιαδήποτε καθορισμένη πρόθεση, αλλά μπορεί να επαναληφθεί και να παρατεθεί σε άπειρο αριθμό πλαισίων και από άπειρο αριθμό ατόμων.¹² Ένα σημείο που θα το χρησιμοποιούσαν μία μόνο φορά δεν θα ήταν σημείο. Αυτός ο «απορφανισμός» του σημείου από ένα «κέντρο» (πλαίσιο ή πρόθεση) που θα έλεγχε τις χρήσεις του καθιστά εφικτή την εν δυνάμει άπειρη τροποποίησή του μέσω των διαφορετικών πλαισίων χρήσης του, έτσι ώστε η «παράθεσή» του να μην αποτελεί «καθαρή» ή «απλή» επανάληψη, αλλά να διέπεται από διαφορά. Ο Ντερριντά χρησιμοποιεί τον όρο «επαναληψιμότητα» (iterabilité) για να αναφερθεί σε αυτή την αναπόφευκτη σύζευξη ταυτότητας και διαφοράς κατά τη διαδικασία της παράθεσης ή της εν γένει επανάληψης ενός σημείου.

Η πρόκληση ρωγμών διαμέσου της επανάληψης

Οι διατυπώσεις του Ντερριντά σχετικά με την «επαναληψιμότητα» και την «παραθετικότητα» θα αποδειχθούν ιδιαίτερα χρήσιμες για την Μπάτλερ, όπου η επιτέλεση των έμφυλων κανονιστικών προτύπων λαμβάνει τη μορφή της παράθεσης και της επανάληψης. Έχει ήδη αναφερθεί ότι η επιτελεστικότητα, σύμφωνα με την Μπάτλερ, δεν είναι «μεμονωμένη "πράξη"», αλλά διαρκής επανάληψη ενός έμφυλου κανονιστικού προτύπου ή μιας σειράς από τέτοια κανονιστικά πρότυπα (ΣΣ 62). Τα ρυθμιστικά πρότυπα υλοποιούν το φύλο μέσω της επιβεβλημένης «επανάληψής» τους (ΣΣ 42). Μέσω αυτής της τελετουργικής πρακτικής της επανάληψης, το φύλο «αποκτά τη φυσικότητα που αποπνέει» (ΣΣ 56). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Μπάτλερ, «[τ]ο φύλο είναι το επαναλαμβανόμενο σιλιζάρισμα του σώματος, ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων πράξεων μέσα σε ένα άκρως άκαμπτο ρυθμιστικό πλαίσιο, πράξεων που παγώνουν με τον χρόνο προσφέροντας την επίφαση μιας ουσίας, ενός φυσικού τρόπου ύπαρξης» (ΑΦ 61).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια αυτής της ατέρμονης επανάληψης μπορούν να διανοιχθούν «χάσματα και ρωγμές με τη μορφή των ασταθειών που είναι καταστατικές σε παρόμοιες κατασκευές, με τη μορφή εκείνου που ξεφεύγει ή περισσεύει από τη νόρμα, εκείνου που δεν ορίζεται ή δεν στερεοποιείται εξ ολοκλήρου από το επίμονο επαναληπτικό έργο της νόρμας» (ΣΣ 56). Η επανάληψη ως τέτοια δεν παράγει μόνο σταθερότητα, αλλά και αστάθεια. Υπάρχουν μορφές επανάληψης οι οποίες δεν συνιστούν απλή μίμηση, αναπαραγωγή και συνεπώς εμπέδωση του έμφυλου κανονιστικού

¹² Jacques Derrida, «Signature événement contexte», στο ίδιο, *Limited Inc*, επιμ.-μτφρ. Elisabeth Weber, Galilée, Παρίσι 1990, σσ. 35-36 (αγγλ.: «Signature Event Context», στο ίδιο, *Limited Inc*, Northwestern University Press, Έβανστον, Ιλλινόις 1988, σ. 12).

προτύπου (ΑΦ 58). Τόσο για τον Ντερριντά όσο και για την Μπάτλερ, που τον ακολουθεί στο σημείο αυτό, «οι επαναλήψεις δεν είναι ποτέ απλώς και μόνον αντίγραφα του όμοιου» (ΣΣ 413). Η διαδικασία της επανάληψης σταθεροποιεί το «φύλο», δηλαδή δημιουργεί ένα «αποτέλεσμα» φύλου, με τον ίδιο τρόπο που η επανάληψη ενός σημείου το δημιουργεί ως σημείο (κάτι δεν είναι σημείο αν δεν μπορεί να επαναληφθεί), ταυτόχρονα όμως το αποσταθεροποιεί, εφόσον καμία επανάληψη δεν είναι ταυτόσημη με τον εαυτό της. Με αυτή την έννοια, η επανάληψη, ως εκείνο που παγιώνει την κανονικότητα του «φύλου», θέτει επίσης αυτή την κανονικότητα σε μια «δυνητικά παραγωγική κρίση» (ΣΣ 56).

Αν και ο έμφυλος εαυτός δομείται από «επαναλαμβανόμενες πράξεις», από τη στιγμή που δεν υπάρχει ένα συνεκτικό θεμέλιο που θα τις συνέδεε «εσωτερικά», διέπονται από «περιστασιακή ασυνέχεια». Έτσι, σύμφωνα με την Μπάτλερ, «οι δυνατότητες μετασχηματισμού του φύλου βρίσκονται ακριβώς στην αυθαίρετη σχέση ανάμεσα σε τέτοιες πράξεις, στην πιθανότητα αποτυχίας της επανάληψης, στην πιθανότητα μιας παραμόρφωσης ή μιας παρωδιακής επανάληψης» που θα αποκαλύπτει το φαινομενικό αποτέλεσμα μιας ακατάλυτης ταυτότητας ως «κατασκευή πολιτικά επισφαλής» (ΑΦ 182). Επίσης, όπως σημειώνει η Σαλίχ, «οι ηγεμονικές φυλετικές και έμφυλες νόρμες μπορούν να αποσταθεροποιηθούν από εκείνα τα υποκείμενα που δεν ταιριάζουν ακριβώς μέσα στις κατηγορίες της λευκής ετεροφυλοφιλίας».¹³ Από τη στιγμή που το φύλο δεν είναι κάτι «πραγματικό» ή «φυσικό», τότε αποτελεί μια μεταβλητή και αναθεωρήσιμη πραγματικότητα (ΑΦ 15). Αυτή η υφιστάμενη πραγματικότητα του φύλου θα μπορούσε «να φτιαχτεί διαφορετικά και, μάλιστα, λιγότερο βίαια» (ΑΦ 15). Δεν υπάρχει τίποτα αναπόφευκτο γύρω από τις τρέχουσες ρυθμίσεις του φύλου, έτσι ώστε να μην μπορούν να αλλάξουν.

Ανατρεπτικές αναπαράθεσεις

Ενώ είναι αδύνατη, για την Μπάτλερ, η ολοσχερής απόδραση από τα έμφυλα κανονιστικά πρότυπα, αυτά μπορούν να τροποποιηθούν κατά την επαναληπτική ή παραθετική διαδικασία και τον ενοφθαλμισμό ή ενθεματισμό τους σε διαφορετικά πλαίσια, όπως όταν, για παράδειγμα, η αρρενωπότητα ή θηλυκότητα αποσπάται από το ετεροφυλοφιλικό της συγκείμενο για να «αναπαρατεθεί» και να «ανασημασιοδοτηθεί» σε γκέι ή λεσβιακά συμφραζόμενα, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των *butch* ή *femme* λεσβιών. Αντί η υιοθέτηση κάποιου είδους αρρενωπότητας, αν όντως πρόκειται για κάτι τέτοιο, από μια *butch* να αποτελεί την «απλή αφομοίωση του λεσβιασμού στους πρότερους όρους της ετεροφυλοφιλίας», η *butch* ταυτότητα αναση-

¹³ Sara Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, ό.π., σ. 152.

μασιοδοτεί τον «ανδρισμό» ή την «αρρενωπότητα» μεταφέροντάς τη σε ένα πολιτισμικά διανοητό «θηλυκό σώμα». Επιπλέον, μέσω αυτής της «παράφωνης» συνύπαρξης της αρρενωπότητας με ένα «θηλυκό» σώμα, «τίθεται υπό διερώτηση η ίδια η ιδέα μιας πρωταρχικής ή φυσικής ταυτότητας» (ΑΦ 163).

Παράδειγμα της ανατρεπτικής πλευράς της επανάληψης και της παραθετικότητας αποτελεί επίσης η ιδιοποίηση του όρου «κουήρ» (queer) από τα ίδια εκείνα άτομα εναντίον των οποίων χρησιμοποιήθηκε ως χλεύη, ως τρόπος ενοχοποίησης, παθολογικοποίησης και προσβολής. Μέσω της «αναπαράθεσής» του, ο συγκεκριμένος όρος αποσπάστηκε από το αρχικό πλαίσιο εκφοράς του, που ήταν το πλαίσιο του αποκλεισμού και της απαξίωσης, με αποτέλεσμα την κοινωνική και πολιτική ανασηματοδότησή του που προσφέρει νέες δυνατότητες ύπαρξης.¹⁴ Στην προκειμένη περίπτωση, μια επιτελεστική έγκληση που είχε χρησιμοποιηθεί για να αποκειμενοποιήσει και να απανθρωποποιήσει έναν πληθυσμό μπόρεσε να μετατραπεί σε γλωσσικό σημείο κατάφασης και αντίστασης (ΣΣ 78). Όπως σημειώνει η Μπάτλερ: «Το υποκείμενο που “γίνεται κουήρ” στον δημόσιο λόγο με διαφόρων ειδών ομοφοβικές εγκλήσεις κατά παράδοξο αλλά και πολλά υποσχόμενο τρόπο καταλαμβάνει ή παραθέτει τον ίδιο ακριβώς όρο ως λογοθετική βάση για να του αντιτεθεί» (ΣΣ 423). Μια διαφορετική τάξη αξιών, μια πολιτική κατάφαση προήλθε και αποκτήθηκε «με τον ίδιο εκείνο όρο ο οποίος στην προηγούμενη χρήση του είχε ως απώτερο στόχο την εξολόθρευση αυτής ακριβώς της κατάφασης» (ΣΣ 421-422). Το παράδειγμα αυτό εξηγεί για ποιο λόγο η «παραθετικότητα» ενέχει, για την Μπάτλερ, κάποια πολιτική υπόσχεση στην εποχή μας (ΣΣ 78).

Τόσο στην *Αναταραχή φύλου* όσο και στα *Σώματα με σημασία*, η Μπάτλερ αναφέρεται στην παρωδία και στο ντραγκ (drag) ως τρόπους «κουήρ» παράστασης που αποκαλύπτουν τον επιτελεστικό χαρακτήρα όλων των έμφυλων ταυτοτήτων. Με τον ίδιο τρόπο που το ντραγκ αποτελεί μια (υπερβολική) απομίμηση ενός από τα δύο φύλα, έτσι και στην περίπτωση της πραγμάτωσης από ένα άτομο του φύλου του, λαμβάνει χώρα μια παρόμοια «απομίμηση». Επιτελώντας το φύλο με υπερβολικό, στυλιζαρισμένο τρόπο, οι ντραγκ κουήνς (drag queens) και οι ντραγκ κινγκς (drag kings) δεν μιμούνται απλώς τη θηλυκότητα ή την αρρενωπότητα των δύο δήθεν

¹⁴ Σχετικά με την έννοια «κουήρ», βλ. το κεφάλαιο «Η queer θεωρία και πρακτική», στο Ελένη Ρεθυμνιωτάκη, Μαρίνα Μαροπούλου, Χριστίνα Τσακιστράκη, *Φεμινισμός και δίκαιο*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα (www.kallipos.gr), 2015, σσ. 134-141, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/6177/2/00_master_document-KOY.pdf (στο ίδιο, γίνεται εκτενής αναφορά στις απόψεις της Μπάτλερ περί φύλου, σσ. 120-125). Τόσο για το «κουήρ» όσο και για το «επιτελεστικό φύλο», βλ. επίσης, Χλόη Κολύρη, *Το φύλο σαν δόλωμα: Ψυχανάλυση, πολιτική και τέχνη*, Πατάκης, Αθήνα 2017.

φυσικών φύλων, αλλά αποκαλύπτουν «τη μιμητική δομή του ίδιου του φύλου - καθώς επίσης και τον συγκυριακό χαρακτήρα του» (ΑΦ 179-180). Το ντραγκ δεν αποτελεί μια «δευτερεύουσα απομίμηση που προϋποθέτει κάποιο πρότερο και πρωτότυπο φύλο». Αντιθέτως, το ίδιο το φύλο αποτελεί «μια συνεχή κι επαναλαμβανόμενη προσπάθεια απομίμησης των εξιδανικεύσεων του» (ΣΣ 252). Έτσι, η μιμική γυναικών και ανδρών από το ντραγκ δείχνει έμμεσα ότι το φύλο είναι ένα είδος έμμονης, επιβεβλημένης μιμικής: «το φύλο μοιάζει εξ ολοκλήρου με το ντραγκ» (ΣΣ 252). Το ντραγκ δεν αποτελεί απλώς μίμηση του φύλου, αλλά «δραματοποιεί» τις σημαίνουσες χειρονομίες μέσω των οποίων θεσπίζεται το φύλο ως τέτοιο. Η θεματοποίηση του φύλου από το ντραγκ σε συμφραζόμενα παρωδίας προβάλλει την *επιτελεστική* κατασκευή ενός δήθεν φυσικού, «πρωταρχικού και αληθινού βιολογικού φύλου» (ΑΦ 20). Μέσω της παρωδίας, το ντραγκ μπορεί να εκθέσει τη δήθεν φυσικότητα και ανεπιτήδευτη φύση του ίδιου του φύλου. Το ντραγκ δεν μιμείται ένα πρωτότυπο, αλλά αποκαλύπτει ότι δεν υπάρχει πρωτότυπο, ότι υπάρχουν μόνο στρώματα επιτέλεσης. Με το να είναι μια παραγωγή που βασίζεται στην απομίμηση, «η παρωδία του φύλου αποκαλύπτει ότι η πρωτότυπη ταυτότητα βάσει της οποίας διαμορφώνεται το φύλο είναι μια απομίμηση χωρίς πρωτότυπο» (ΑΦ 179). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο «παρωδιακός πολλαπλασιασμός» υποσκάπτει τον ισχυρισμό του ηγεμονικού λόγου σχετικά με την ύπαρξη φυσικοποιημένων ή ουσιοκρατικών έμφυλων ταυτοτήτων (ΑΦ 179).

Ωστόσο, η Μπάτλερ έχει επίγνωση ότι η παράθεση δεν είναι απαραίτητα ανατρεπτική, επισημαίνοντας ότι «το ντραγκ μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί τόσο στην υπηρεσία της αποφυσικοποίησης όσο και της εκ νέου και περαιτέρω εξιδανίκευσης των εμφατικών ετεροφυλοφιλικών έμφυλων κανόνων» (ΣΣ 251-252). Αναφέρει, για παράδειγμα, μια σειρά χολιγουντιανών κινηματογραφικών παρωδιών, όπως τις ταινίες *Βίκτωρ Βικτώρια* (Τζούλι Άντριους), *Τούτσι* (Ντάστιν Χόφμαν) ή *Μερικοί το προτιμούν καυτό* (Τζάκ Λέμον), όπου στο όνομα μιας «μοδάτης διασκέδασης» το ντραγκ εξημερώνεται και χάνει το ανατρεπτικό του δυναμικό με αποτέλεσμα στο τέλος να καταφάσκονται απλώς, για μία ακόμη φορά, τα όρια ανάμεσα στις «στρέιτ» και τις «μη στρέιτ» ταυτότητες (ΣΣ 253).

Υποκείμενο και εμπρόθετη δράση

Με το να συγκροτεί την «ταυτότητα που υποτίθεται ότι είναι» επιτελεστικά, το φύλο «είναι πάντοτε πράττειν». Ωστόσο, δεν πρόκειται για το πράττειν ενός υποκειμένου που «προϋπάρχει της πράξης». Αντιθέτως, «ο "πράττων" κατασκευάζεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους εντός και διαμέσου της πράξης» (ΑΦ 185). Αντί το έμφυλο υποκείμενο να βρίσκεται «πίσω» από τις εκφράσεις φύλου που επιτελεί ως η αιτία τους ή ο δη-

μιουργός τους, συγκροτείται το ίδιο ως τέτοιο, δηλαδή ως έμφυλο υποκείμενο, μέσω αυτών των επιτελέσεων (ΑΦ 52).¹⁵ Ως εκ τούτου, το υποκείμενο είναι αποτέλεσμα μάλλον, παρά αιτία. Σημείο εκκίνησης για την Μπάτλερ αποτελεί η «φουκωική ιδέα ότι η ρυθμιστική εξουσία παράγει τα υποκείμενα που ελέγχει, ότι η εξουσία δεν επιβάλλεται μόνον από τα έξω, αλλά λειτουργεί ως ρυθμιστικό και κανονιστικό μέσο χάρη στο οποίο σχηματίζονται τα υποκείμενα» (ΣΣ 80). Συνεπώς, δεν είναι κάποιο «υποκείμενο» που προσλαμβάνει ή αναλαμβάνει ενσυνείδητα ένα κανονιστικό πρότυπο φύλου, αλλά, αντιθέτως, η επιβεβλημένη, επαναλαμβανόμενη παράθεση αυτού του κανονιστικού προτύπου είναι απαραίτητη για να καταστεί κάποιος/-α το βιώσιμο, έμφυλο υποκείμενο που «είναι» ή, καλύτερα, που «γίνεται». Άρα, η διαμόρφωση του υποκειμένου «εξαρτάται από την προηγούμενη διεργασία της νομιμοποιητικής έμφυλης κανονικότητας» (ΣΣ 423).

Η μπατλερική θεώρηση της έμφυλης ταυτότητας ως αποτέλεσμα επιτέλεσης προκάλεσε, όπως ήταν αναμενόμενο, σωρεία κριτικών αντιδράσεων. Ένα από τα ζητήματα που βρέθηκε πολύ σύντομα στο επίκεντρο της κριτικής ήταν αυτό της αντίστασης και της ανατροπής. Όπως έχουμε δει, η θεώρηση της επιτελεστικότητας της Μπάτλερ δεν περιλαμβάνει ένα βουλευσιαρχικό (βολονταριστικό) υποκείμενο που, ως φορέας εμπρόθετης δράσης (agency), θα ήταν *υπαίτιο* για τις πράξεις που επιτελεί. Ως εκ τούτου, το ερώτημα που εγείρεται μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: πώς μπορεί να υπάρξει αντίσταση απέναντι στα κυρίαρχα έμφυλα κανονιστικά πρότυπα, καθώς και δυνατότητα αλλαγής αυτών των προτύπων, όταν δεν υπάρχει ένα τέτοιο υποκείμενο που συνειδητά θα προβεί σ' αυτή ή, για να το θέσουμε ακριβέστερα, αν το υποκείμενο δεν είναι τίποτε άλλο παρά δημιουργημά τους; Από πού προέρχεται η αντίσταση αν δεν υπάρχει «πράττων πίσω από την πράξη»;¹⁶

Η Μπάτλερ υποστηρίζει ότι είναι η ατελεύτητη διαδικασία της επανάληψης και της παράθεσης που παρέχει τους όρους δυνατότητας για ανατρεπτικές επαναλήψεις και, συνεπώς, για εμπρόθετη δράση. Μπορεί μεν «εμείς» ως υποκείμενα να αδυνατούμε να διαχωρίσουμε τον εαυτό μας από τις λογοθετικές συμβάσεις μέσω των οποίων συγκροτούμαστε, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν μπορούμε να τους αντιταχθούμε ή να τις αναδιατυπώσουμε. Η σχέση του υποκειμένου με αυτές τις συμβάσεις και την

¹⁵ Στο άρθρο του «Η απορία του υποκειμένου: Φουκώ, Αλτουσέρ, Μπάτλερ», ο Γιώργος Φουρτούνης συζητά το μπατλερικό «οντολογικό παράδοξο» της υποκειμενοποίησης, σύμφωνα με το οποίο το υποκείμενο εμφανίζεται ταυτόχρονα «τόσο ως αντικείμενο όσο και ως υποκείμενο της υποκειμενοποίησης» (*Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 106, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2009, σσ. 51-58).

¹⁶ Gill Jagger, *Judith Butler: Sexual Politics, Social Change and the Power of the Performative*, Routledge, Λονδίνο & Ν. Υόρκη 2008, σ. 35.

ενδεχόμενη ανατροπή τους δεν είναι «εξωτερική». Η Μπάτλερ αντιστρατεύεται σφόδρα την ύπαρξη ενός καθολικού, υπερϊστορικού, υπερβατολογικού υποκειμένου που είναι φορέας εμπρόθετης δράσης. Όπως και στον Φουκώ, έτσι και στην Μπάτλερ το υποκείμενο δεν είναι απλώς «γειωμένο» στην ιστορία και τον πολιτισμό, αλλά είναι ιστορικά και πολιτισμικά συγκροτημένο. Το υποκείμενο, ως αυτό που παραδοσιακά θεωρείται προέλευση και αιτία της πράξης και θεμέλιο της γνώσης, δεν είναι παρά ένα ιστορικό αποτέλεσμα πέρα ως πέρα. Ωστόσο, αυτό δεν υπονοεί ένα είδος ιστορικού και πολιτισμικού ντετερμινισμού από τον οποίο το υποκείμενο δεν μπορεί να αποδράσει, όπως φαίνεται να υποστηρίζει στην κριτική της η Σείλα Μπενχαμπίμπ (Seyla Benhabib), όταν ερωτά: «Πώς μπορεί κανείς να συγκροτείται από τον λόγο χωρίς να καθορίζεται από αυτόν;».¹⁷ Σύμφωνα με την Μπάτλερ, οι ίδιες αυτές οι συμβάσεις που διαμορφώνουν το υποκείμενο παρέχουν τη δυνατότητα ανατροπής τους μέσω της επανάληψης και αναπαράθεσής τους. Όπως σημειώνει στην απάντησή της στην Μπενχαμπίμπ στο «Για μια προσεκτική ανάγνωση» («For a Careful Reading»), «η έμφυλη επιτελεσματικότητα συνεπάγεται το δύσκολο έργο της παραγωγής της εμπρόθετης δράσης από τα ίδια τα καθεστώτα εξουσίας που μας συγκροτούν και στα οποία αντιτιθέμεθα».¹⁸ Υπ' αυτή την έννοια, η εμπρόθετη δράση δεν προέρχεται ως δυνατότητα από ένα «εκτός», αλλά είναι εμμενής στα λογοθετικά καθεστώτα με τα οποία εμπλέκεται και από τα οποία επίσης αντλεί τη δυνατότητα ύπαρξής της: «η πρακτική της "κριτικής" εμπλέκεται στις σχέσεις εξουσίας που επιδιώκει να κρίνει [adjudicate]».¹⁹ Έτσι, σχετικά με το ερώτημα γύρω από το πώς η εμπρόθετη δράση καθίσταται δυνατή, ενώ η μεν Μπενχαμπίμπ θεωρεί αναγκαία την κατάδειξη εκείνων των ψυχικών, διανοητικών ή άλλων πηγών δημιουργικότητας και αντίστασης που οφείλουν να διαθέτουν τα ανθρώπινα υποκείμενα προκειμένου να είναι δυνατή η αντίσταση στους ηγεμονικούς λόγους, η Μπάτλερ αρνείται την ύπαρξη μιας «οντολογικά άθικτης αναστοχαστικότητας» ή ψυχικών πόρων που θα διέφευγαν της λογοθετικής συγκρότησης του υποκειμένου και θα αποτελούσαν κινητήρια δύναμη αντίστασης και ανατροπής. Συνεπώς, αντί να είναι μια αφηρημένη, ανιστορική «οιονεί-υπερβατολογική εαυτότητα» που καθιστά δυνατή την εμπρόθετη δράση, αυτή, σύμφωνα με την Μπάτλερ, βρίσκεται στις δυνατότητες σημασιοδότησης

¹⁷ Seyla Benhabib, «Subjectivity, Historiography, and Politics: Reflections on the "Feminism/Postmodernism Exchange"», στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, Routledge, N. Υόρκη & Λονδίνο 1995, σ. 110.

¹⁸ Judith Butler, «For a Careful Reading», στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions: A Philosophical Exchange*, ό.π., σ. 136.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 138.

και ανασημασιοδότησης που διανοίγονται από τον ίδιο τον λόγο. Όπως υπογραμμίζει η ίδια, «η “εμπρόθετη δράση” πρέπει να εντοπίζεται στη δυνατότητα παραλλαγής αυτής της επανάληψης» (ΑΦ 188). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η Μπάτλερ μετατοπίζει τη δυνατότητα ύπαρξης της εμπρόθετης δράσης από το υποκείμενο στον λόγο, έτσι ώστε ο ίδιος ο λόγος να αποτελεί τον «ορίζοντα της εμπρόθετης δράσης».²⁰ Όρος δυνατότητας της εμπρόθετης δράσης αποτελεί η δυνατότητα ανασημασιοδότησης μέσω της επανάληψης και της αναπαράθεσης των λόγων που μας έχουν συγκροτήσει ως τα υποκείμενα που είμαστε. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο δρόμος για την αλλαγή διέρχεται μέσω εκείνων των «επαναλήψεων και των αναπαράθεσεων που υπονομεύουν τα κυρίαρχα έμφυλα κανονιστικά πρότυπα με την ελπίδα της αποσταθεροποίησης και της μετατόπισης αυτών των καθεστώτων».^{21, 22}

²⁰ Στο ίδιο, σ. 135.

²¹ Gill Jagger, *Judith Butler*, ό.π., σ. 34.

²² Θερμές ευχαριστίες στην Κική Καψαμπέλη και τη Χαρά Μπανάνκου-Καραγκούνη για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Συλλογικός τόμος

Διαστάσεις της αρρενωπότητας

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευστράτιος Παπάνης & Ανδρομάχη Μπούνα

Διεπιστημονικές προσεγγίσεις